סמר ענף Juncus sphaerocarpus צמח שהוגדר כנכחד מהארץ התגלה מחדש בעמק יזרעאל

בר שמש – יחידת סקרי טבע ונוף, מכון דש"א shemeshbar@tauex.tau.ac.il
אמיר פרלברג – יחידת סקרי טבע ונוף, מכון דש"א aperelbe@tauex.tau.ac.il
לירז כברה-לייקין – יחידת סקרי טבע ונוף, מכון דש"א lirazcabra@tauex.tau.ac.il

תקציר: במהלך סקר טבע ונוף עמק יזרעאל שעורך מכון דש"א, התגלתה מצפון לנהלל בתאריך 13.5.20, אוכלוסייה בת עשרות פרטים של המין בסכנת הכחדה **סמר ענף *Juncus sphaerocarpus*** . על-פי הספר האדום (שמידע ועמיתיו 2011), מין זה נחשב כנכחד מהארץ, ולא נצפה בה מאז שנות ה-50' של המאה הקודמת.

——

רקע

במהלך השנה האחרונה עורך מכון דש"א סקר טבע ונוף בחלק ניכר משטחי עמק יזרעאל במימון הקרן לשמירה על שטחים פתוחים, כרקע לתכנית כוללנית שעורכת המועצה האזורית עמק יזרעאל. סקר זה מרוכז ע"י לירז כברה-לייקין, ובמהלכו נסקרים באופן מדגמי שטחים פתוחים שאינם חקלאיים פעילים. רוב שטח העמק מעובד באופן אינטנסיבי, ולכן מרבית מאמץ הדיגום מתרכז בערוצי נחלים ותעלות – אשר בחלקם מתקיימים עדיין משארים קטנים של צומח טבעי. רוב מכריע של השטחים הטבעיים ואיתם גם הצומח האופייני לבתי-גידול לחים וקרקעות עמוקות הושמד זה מכבר, וכך גם מרבית הצמחים הייחודיים והנדירים שגדלו בעמק בעבר (שמידע ופולק 2007; שמידע ועמיתיו 2011; צמחים בסכנת הכחדה בישראל, redlist.parks.org.il; כברה-לייקין ועמיתיה, בעבודה). כמעט בכל המשארים הצומח הוא רודרלי ודל מינים, אולם בחלק קטן מהם עוד ניתן למצוא שרידים של צומח עשיר ומגוון יותר.

סמר ענף בעמק יזרעאל, 13.5.20, צלמו שמש וכברה-לייקין ©

בית הגידול

את אוכלוסיית סמר ענף גילינו בערוץ נחל שמרון, בבית-גידול אופייני: קרקע כבדה לחה בשטח מוצף עונתית, ממרכז ערוץ הזרימה ועד למרחק של 1-2 מטר ממנו. פרטי הסמר הענף גדלים יחד ובמעורבב עם המין הקרוב לו **סמר מצוי** *Juncus bufonius* ועם עוד מינים אופייניים לבית-גידול זה, כגון: **שנית קטנת-עלים** *Lythrum hyssopifolium*, **גומא חום** *Cyperus fuscus* ו**שחליל שרוע** *Coronopus squamatus*. אליהם מצטרפים גם מספר מינים גרים ופולשים כמו **לכיד הנחלים** *Xanthium strumarium*, **ירבוז פלמר** *Amaranthus palmeri* ו**פספלון דו-טורי** *Paspalum distichum*.

האוכלוסייה מורכבת ממספר מקבצים שונים במרחק מטרים בודדים אלו מאלו, כאשר כל מקבץ מונה רק פרטים בודדים. כל המקבצים גדלים בשטחים קטנים של קרקע חשופה, ונעדרים משטחי צומח הגדות הסבוך בשליטת **אגמון ימי** *Scirpus maritimus*, **גומא ארוך** *Cyperus longus* ו**קנה מצוי** *Phragmites australis*, שמאפיין את רוב שטח גדות הנחל.

סמר ענף בעמק יזרעאל, 13.5.20, צלמו שמש וכברה-לייקין © מימין: ערוץ נחל שמרון, משמאל: פרטי סמר ענף בודדים גדלים במרכז הערוץ.

על ההבדלים בין סמר ענף לסמר מצוי

בארץ גדלים 3 מיני סמר חד-שנתיים: **סמר מצוי, סמר ענף וסמר קרקפתי** *Juncus capitatus*. **סמר קרקפתי** הוא מין נדיר בארץ שגדל בהר קטע בחרמון ובקרקעות חמרה לחות בשרון. הוא מאופיין בכך שפרחיו חסרי חפיות ומקובצים בראש הגבעול במבנה של קרקפת. לעומתו, סמר מצוי וסמר ענף גדלים בבתי-גידול לחים ופרחיהם בעלי 2 חפיות קצרות וערוכים בתפרחת דו-קרנית.

סמר ענף נבדל **מסמר מצוי** בעיקר במבנה ההלקט ובאורך עלי העטיף: בעוד שההלקט של סמר מצוי מוארך, ההלקט של סמר ענף עגול. כמו כן, עלי העטיף של סמר מצוי באורך 6-4.5 מ"מ ושל סמר ענף באורך 4-2.5 מ"מ (Feinbrun-Dothan, 1986). אולם, קיימים הבדלים נוספים שבולטים בשטח: סמר ענף הוא בעל גבעולים ועלים דקים, עדינים ורפים יותר, שמעניקים לצמח כולו מראה דקיק ועדין. בנוסף, פרחיו יחידים על הגבעול, לעומת סמר מצוי שבו לעיתים קרובות מוצאים פרחים בקבוצות בנות 6-2 פרחים.

שני מיני סמר חד-שנתיים גדלים "סינפטרית נקודתית" זה ליד זה: בכל תמונה סמר ענף בצד שמאל וסמר מצוי בצד ימין, נחל שמרון בעמק-יזרעאל, צלמו שמש וכברה-לייקין ©

אקולוגיה ושמירת טבע

כאמור, המין סמר ענף נכלל ברשימות הספר האדום כמין שנכחד מהארץ, ולא קיימות בו תצפיות מאז שנות ה-50' של המאה הקודמת. בעבר תועד משני אתרים בגלילת עמק יזרעאל (גבת ועין חרוד), שני אתרים בשרון, שני אתרים בפלשת ואתר בודד בשומרון (שמידע ועמיתיו, 2011). עוד נכתב בספר האדום כי: "ייתכן שהצמח אפיזודי בישראל ואינו שומר אוכלוסיות בנות-קיימא; זרעיו הקטנים נטמנים בקלות בבוץ הביצתי ונישאים למרחקים ברגלי ציפורי מים". מציאתו במרחק של כ-3 ק"מ מקיבוץ גבת, שם תועד במאי 1929, לפני 91 שנה (!), מעידה ככל הנראה על היותו מין יציב בארץ. מציאה שמחזקת את עמדת מחברי הספר האדום, שלמרות ההסתייגות הנ"ל, החליטו להכלילו כמין בסכנת הכחדה ולא כמין אפיזודי.

המין סמר ענף, כמו גם המין הקרוב לו סמר מצוי, מותאמים היטב לבתי-גידול מופרים ומוצפים עונתית: שטחים שמוצפים בחורף ומתייבשים בקיץ, שבהם אין כיסוי משמעותי של צומח רב-שנתי בן-קיימא. זהו בית-גידול שפזור לרוב באופן כתמי, בשטחים קטנים ומרוחקים זה מזה – למשל שלוליות חורף ופשטי הצפה של נחלים. מינים אלו מצטיינים ביצירת זרעים קטנים ומרובים, שמצד אחד מקיימים בנק זרעים עשיר בקרקע, ומצד שני נישאים בקלות למרחק רב באמצעות רגלי בע"ח שדורכים בבוץ (Roleček 2011, Kircher 2004, Krahulec & Lepš 1994).

מציאת סמר ענף בגדת נחל בשטח חשוף מצומח גדות סבוך, מלמדת כי חשוב לשמור על

בית-גידול מסוג זה בתעלות ונחלים. בשטח עמק יזרעאל מרבית הנחלים מתוחזקים ועוברים כיסוח של הצמחייה, אך ניראה כי במרביתם קיימת שליטה של קנה מצוי על הגדות ובית הגידול הפתוח כמעט שאינו קיים (כברה-לייקין ועמיתיה, בעבודה). ייתכן שבעזרת ממשק תחזוקה וכיסוח מתאים ניתן להעלות את עושר המינים המקומיים בכלל ואת מיני השטחים החשופים בפרט (ארבל ושקדי, 2010).

סמר ענף בעמק יזרעאל, 13.5.20, צלמו שמש וכברה-לייקין © מימין: ההלקט עגול ובעל קצה קהה. משמאל: סמר ענף בפריחה.

סמר ענף אינו מצוי בסכנת הכחדה עולמית (שמידע ועמיתיו, 2011), אך במרחב הים התיכון מעמדו מוגדר NT = 'על-סף איום'. כמו כן, בפלורה אירופה (Tutin et al. 1964) נכתב כי זהו "מין נדיר בעל אוכלוסיות בלתי יציבות ברוב תחום תפוצתו". מכך עולה כי חשיבות מציאת ושימור אוכלוסייה זאת בארץ, איננה מקומית בלבד, וכי האיומים משותפים גם לשאר תחום תפוצתו במרחב.

עונת הגשמים האחרונה (2019/20) התאפיינה בכמויות גשמים גדולות מהממוצע הרב-שנתי, שגרמו להצפות נרחבות מהרגיל בשולי ערוצי הנחלים בעמק יזרעאל. לכן, רק מעקב ארוך טווח אחר אוכלוסיית הסמר הענף שהתגלתה השנה יוכל לענות בצורה מדוייקת יותר על השאלה: האם מין זה מקיים אוכלוסיות קבועות ויציבות בארץ, או שמופיע באופן אפיזודי בזמן ובמרחב בשנים גשומות?

ספרות:

ארבל ש ושקדי י 2010 תחזוקת נחלים ותעלות ניקוז מתוך היבטים אקולוגיים. התחנה לחקר הסחף.

כברה-לייקין ל פרלברג א שמש ב גיל ה וחובריהם, בעבודה. עמק יזרעאל: סקר, ניתוח והערכה של טבע, נוף ומורשת האדם. מכון דש"א.

אתר צמחים בסכנת הכחדה בישראל. https://redlist.parks.org.il [אוחזר: 21/5/2020]

שמידע א ופולק ג 2007 הספר האדום – צמחים בסכנת הכחדה בישראל, כרך א'. רשות הטבע והגנים.

שמידע א פולק ג ופרגמן-ספיר א 2011 הספר האדום – צמחים בסכנת הכחדה בישראל, כרך ב'. רשות הטבע והגנים.

————————————————————————————————

Feinbrun-Dothan N 1986 Flora Palaestina, Part Four, Alismataceae to Orchidaceae, The Israel Academy of Sciences and Humanities.

Kircher W 2004 Wetlands and water bodies. In: Dunnett N and Hitchmough J (Eds.) The Dynamic Landscape: Design, Ecology and Management of Naturalistic Urban Planting, p.307. Spon press.

Krahulec F and Lepš J 1994 Establishment success of plant immigrants in a new water reservior. Folia Geobot, 29: 3-14.

Roleček J 2011 A record of *Juncus sphaerocarpusfrom* dry grasslands near Rokytná (Moravia, Czech Republic). *Acta Musei Moraviae, Scientiae biologicae (Brno)*, 96(1): 199-204.

Tutin TG Heywood VH Burges NA Valentine DH et al. (eds). 1964-1980. Flora Europaea. Cambridge University Press, Cambridge.

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

לציטוט: שמש ב פרלברג א וכברה-לייקין ל 2020 סמר ענף Juncus sphaerocarpus צמח שהוגדר כנכחד מהארץ התגלה מחדש בעמק יזרעאל. חדשות בוטניות, כתב-עת כלנית, מספר 7.

סמר ענף Juncus sphaerocarpus צמח שהוגדר כנכחד מהארץ התגלה מחדש בעמק יזרעאל